

ROHANI ABD. GHANI

SITUASI DALAMAN INDONESIA

MENJELANG KUDETA 30 SEPTEMBER 1965¹

Tiga elemen utama yang menentukan senario politik Indonesia menjelang peristiwa kudeta 30 September 1965 iaitu Sukarno, tentera dan Parti Komunis Indonesia (PKI). Persaingan kuasa di antara tentera dan PKI sebenarnya dimulakan oleh Presiden Indonesia yang menggunakan kedua-dua pihak ini untuk mengimbangi kekuasaannya. Bagi pihak tentera dan PKI, sebarang keadaan yang berlaku ke atas Presiden merupakan penentu kepada masa depan kekuasaan mereka di Indonesia. Artikel ini membincangkan tentang situasi dalaman Indonesia seperti keadaan politik dan masalah kesihatan Sukarno yang memberikan dampak terhadap perkembangan politik dalam era terakhir kekuasaan beliau di Indonesia. Sebahagian besar perbincangan menjurus kepada persepsi British terhadap perkara di atas yang berasaskan kepada kepentingan strategi menentang komunisme dan menamatkan konfrontasi Malaysia Indonesia. Sumber utama artikel ini berdasarkan kepada rekod-rekod rasmi British yang dirujuk di National Archive, Kew, London.

Katakunci : Indonesia, Politik, Kudeta

The three major elements determining the development of the Indonesia coup d'etat 30th of September 1965 were Sukarno, military and the Communist Party of Indonesia (PKI). The power competition between the army and PKI to some extent was attributable to President Sukarno, who sought to use each side to balance and counter-check one another. On the part of the military and PKI, they saw the President as a key factor to the future power design in Indonesia. This article discusses the impact of internal situation such as domestic politics and Sukarno's health problem on Indonesia's political development. The discussion also touches upon the British strategy to combat communism and to end the Konfrontasi between Malaysia and Indonesia. The paper relies primarily on British official records from the National Archive, Kew, London.

Keywords : Indonesia, Politics, Coup d'etat.

¹Artikel ini merupakan sebahagian daripada tesis Ijazah Doktor Falsafah penulis yang bertajuk "Dasar British terhadap Indonesia 1945-1967."

Pengenalan

Menjelang pertengahan tahun 1950, politik Indonesia kian tidak stabil. Menurut Ricklefs, keadaan parti politik pada masa itu bersifat defensif dan saling bermusuhan antara satu sama lain dan tidak mungkin untuk bekerjasama antara satu sama lain bagi mempertahankan sistem berparlimen.² Dalam usaha untuk meredakan krisis politik dan persaingan kuasa di antara parti dan pihak yang berkepentingan di Indonesia, Sukarno telah melancarkan Demokrasi Terpimpin pada tahun 1957. Pihak-pihak yang bersaing pada masa itu ialah pihak Tentera Nasional Indonesia (TNI), Partai Komunis Indonesia (PKI) dan parti-parti politik Indonesia yang lain terutama daripada aliran agama dan nasionalis. Sehubungan dengan kemelut itu, Sukarno telah cuba mengimbangi pengaruh pihak-pihak yang bersaing melalui slogan Nasionalisme dan Komunisme (NASAKOM) iaitu satu falsafah politik Sukarno yang cuba mengisi elemen agama dalam fahaman komunis dan dalam masa yang sama mementingkan nasionalisme.

Persaingan Kuasa di antara Tentera dan PKI

Suasana politik Indonesia sebelum peristiwa Gestapu iaitu pemberontakan berdarah 30 September 1965 yang melibatkan beberapa terbunuh dan pejabat tentera turut diceroboh angkara Partai Komunis Indonesia yang paling ketara ialah persaingan di antara PKI dengan tentera. Kemunculan PKI pada dasarnya merupakan satu platform alternatif hasil gagasan rakyat Indonesia untuk menentang penjajah Belanda. Penglibatan PKI dalam gerakan massa Indonesia adalah sangat besar. Beberapa peristiwa penting yang menjadi penentu terhadap perkembangan politik Indonesia ialah pemberontakan menentang Belanda pada November 1926 dan Peristiwa Madiun 1948. Walaupun menemui kegagalan, signifikan pemberontakan-pemberontakan tersebut bertindak sebagai pengukur terhadap kekuatan PKI.

Pesaing utama PKI ialah pihak tentera yang merupakan tenaga yang paling penting dalam mendukung kekuatan revolusi Indonesia. Berasaskan kepada beberapa konflik terbuka antara PKI dan tentera seperti dalam Peristiwa Madiun,³ peranan besar tentera dalam sejarah revolusi dan perjuangan kemerdekaan serta usaha-usaha mempertahankan integriti Indonesia menyebabkan ia muncul sebagai satu barisan yang cukup berpengaruh di Indonesia. Kekuatan mereka seramai 200 ribu orang merupakan satu jumlah yang cukup kuat memberikan kesan dalam perkembangan politik negara itu. Contohnya berikutan pengisytiharan Demokrasi Terpimpin pada tahun 1957,⁴ kuasa eksekutif Presiden Sukarno telah dijalankan oleh pihak tentera. Kekuatan TNI menjadi semakin ketara berikutan dengan pengisytiharan darurat pada bulan Mac 1957 dalam usaha untuk menumpaskan pemberontakan di Sumatera dan Makasar serta berikutan dengan runtuhnya demokrasi berparlimen apabila kerajaan Ali Sastromidjojo meletakkan jawatan;

² M.C. Ricklefs, *Sejarah Indonesia Modern*, Penerjemah: Drs. D. Dharmono, Gadjah Mada University Press, Yogyakarta, 1991, h. 387.

³ PKI ditumpaskan oleh TNI dalam Gerakan Operasi Militer (GOM) I dan dalam masa dua minggu, pemberontakan tersebut berjaya ditumpaskan. Berikutan dengan peristiwa tersebut pergerakan PKI di katakan sebagai "beku" walaupun tidak ada usaha-usaha tuntas (tegas dan menyeluruh) untuk membubarkan parti komunis itu.

⁴ Demokrasi Terpimpin merupakan satu sistem yang tidak tetap yang wujud akibat daripada krisis politik dan ketidakstabilan parti-parti yang memerintah Indonesia., lihat, M.C. Ricklefs, *Sejarah Indonesia Modern*, h. 387.

Kekecohan atau kejatuhan atau pemberontakan di kalangan wilayah luar mengakibatkan kejatuhan demokrasi berparlimen di Indonesia. Kerajaan Ali Sastromidjojo menjadi semakin lemah apabila parti Masjumi dan PKI meletakkan jawatan masing-masing kerana gagal menyelesaikan konflik sehingga menyerahkan mandatnya pada 14 Mac. Tindakan terakhir kuasa tertinggi ialah menandatangani dairi dan meletakkan keseluruhan negara itu dalam keadaan darurat dan undang-undang tentera.⁵

Berikutan dengan peristiwa ini tentera telah diberi tanggungjawab dalam undang-undang, peraturan dan pentadbiran terutama di Jawa dan di luar Jawa. Pengaruh mereka meluas walaupun tentera tidak banyak campurtangan dalam urusan pentadbiran. Golongan tentera telah mengetatkan kawalan penapisan akhbar dan menghadkan kegiatan politik dan menggantung pandangan-pandangan yang tidak sesuai.⁶ Keadaan ini telah menimbulkan rasa tidak puas hati di kalangan anggota PKI. Menurut Dahm, PKI mendakwa perkembangan tersebut sebagai “kolonialisme” yang digantikan dengan “kolonelisme.”⁷ Peningkatan pengaruh tentera semakin ketara pada Julai 1959, apabila Sukarno telah melantik seramai 43 orang ahli kabinet dan 12 daripada mereka merupakan pegawai tentera. Leftenan Jeneral Nasution telah dilantik menjadi Menteri Keselamatan dan Pertahanan manakala Kolonel Suprajogi menjawat jawatan Menteri Pengeluaran. Pendekatan utama Sukarno dalam era pemerintahan Demokrasi Terpimpin ini ialah untuk cuba mengimbangi pengaruh antara pihak tentera, komunis dan agama melalui NASAKOM. Ia juga merupakan sebahagian daripada falsafah politik Sukarno yang cuba membentuk pengisian agama dalam fahaman komunis yang disifatkan sebagai berlandaskan kepada materialisme semata-mata. Daripada perbincangan di atas jelas menunjukkan pengaruh tentera semakin kuat dalam politik di Indonesia. Dalam masa yang sama PKI telah semakin menunjukkan pengaruh mereka dalam institusi politik dan pentadbiran. Kekuatan parti komunis ini sebenarnya semakin kukuh berikutan dengan sokongan daripada Presiden sendiri. Dalam Pemilihan Umum (Pemilu), 1 1955, (lihat Jadual 1) PKI telah muncul sebagai parti keempat terbesar di Indonesia.⁸

Kedudukan PKI menjadi lebih kuat berikutan dengan keputusan Sukarno untuk kembali ke Undang-Undang Dasar 1945 (UUD 45) dalam Pelaksanaan Demokrasi Terpimpin yang diumumkan pada tahun 1957.⁹ Mengulas tentang perluasan pengaruh PKI dalam sekitar tempoh selepas 1955 adalah sebagaimana yang dijelaskan oleh Jones;

Until the spring of 1958, the PKI had been making great strides in its penetration of the government. This was not only because of presidential favor; it had been so active politically as almost to preempt the leadership of

⁵ B. Dahm, *Sejarah Indonesia abad kedupuluh*, terjemahan Abd. Aziz Hitam dan Wan Azaham Wan Mohamad, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kementerian Pendidikan Malaysia, Kuala Lumpur, 1988, h. 257.

⁶Dahm, h. 234.

⁷ Ibid.

⁹ UUD 1945 yang diisytiharkan pada 18 Ogos 1945 merupakan asas perlembagaan Indonesia. Di dalam UUD 45 ini juga terkandung PANCASILA yang merupakan falsafah negara Indonesia. UUD 45 dirancang oleh 62 orang anggota Badan Penyelidik dan disahkan oleh 27 orang ahli Badan Persiapan Kemerdekaan Indonesia, S.Silalahi, M.A., *Dasar-dasar Indonesia merdeka versi pendiri negara*, Penerbit PT Gramedia Pustaka Utama, Jakarta, 2001, h. xiv.

popular causes. It had vigorously supported the central government in the struggle against the dissident regions.¹⁰

Jadual 1: Pemilu 1955

Parti	Jumlah undi	Peratus undi	Jumlah kerusi
PNI	8,434,653	22.3	57
Masjumi	7,903,886	20.9	57
Nahdatul Ulama	6,955,141	18.4	45
PKI	6,176,914	16.4	39
P.S.I.I.	1,091,160	2.9	8
Parkindo	1,003,325	2.6	8
Partai Katolik	770,740	2.0	6
P.S.I.	753,191	2.0	5
I.PKI	541,306	1.4	4
Perti	483,014	1.3	4
18 parti yang lain			24

Sumber: U. Sundhaussen, *Politik Militer Indonesia 1945-1967 menuju dwifungsi ABRI*, LP3ES Lembaga Penelitian, Pendidikan dan Penerangan Ekonomi dan Sosial, Jakarta, 1988, h.163.

Persaingan kuasa di antara kedua belah pihak merupakan faktor utama yang dikaitkan dengan peristiwa rampasan kuasa Gerakan 30 September/PKI atau G30S/PKI. Dalam masa kedua-dua belah pihak berlumba-lumba untuk mempengaruhi Presiden, muncul khabar-khabar angin tentang tahap kesihatan Presiden yang semakin merosot dan kemungkinan akan meninggal dunia. Berikutan dengan perkembangan ini PKI dan pihak tentera merasakan mereka perlu bertindak bagi mengisi kekosongan kuasa yang mungkin ditinggalkan oleh Presiden Sukarno nanti.

Dalam pada itu juga perkembangan ini telah diteliti oleh pihak Barat dalam hubungan mereka dengan Indonesia. Amerika Syarikat (AS) dan British sepakat tentang pembendungan komunisme merupakan usaha yang perlu dilaksanakan bagi mengekalkan keutuhan pengaruh Barat dan mengekalkan kestabilan di rantau ini;

When Mr. Kennedy had visited London on his way back to the United States we had been at pains to impress on him that, although the United Kingdom and the United States had a common objective in the maintenance of peace in South-East Asia, there was a risk that they would adopt divergent tactics for this purpose. The United States Government were chiefly concerned to support the Government of Indonesia in the hope that, by so doing, they would prevent Indonesia from drifting into the Communist sphere of influence.¹¹

¹⁰ H.P. Jones, *Indonesia: The Possible Dream*, Gunung Agung (S) Pte. Ltd-Singapore MCMLXXX, fourth printing, 1980, h. 155.

¹¹ DO 169/404, Ottawa Talks, 1964, extract from record of a meeting held at Parliament building, Ottawa, on Monday, P.M.(O) (64), 1st meeting, 10th February 1964.

Berasaskan kepada strategi pembendungan komunisme, AS meneruskan program latihan ketenteraan ke atas pegawai-pegawai tentera Indonesia. Pihak British juga mengakui langkah tersebut adalah berkesan dalam meluaskan pengaruh AS di kalangan pegawai angkatan bersenjata Indonesia.¹² Dalam program bantuan dan latihan di Indonesia, AS telah memperuntukkan kira-kira AS\$10 juta melalui Geran Pembangunan (*Development Grants*);

*These programs are our means of improving the prospects for better and more responsible management of Indonesian affairs; they are in direct competition with the communist campaign to gain control of elite groups and the government. Present and future Indonesian leaders in key fields are trained in the United States and by U.S. university contract teams and other specialist in Indonesia. A.I.D. Supporting Assistance is providing training, technical advisers, communications and transportation equipment to the Mobile (Police) Brigade, a national constabulary which with the Army is the principal deterrent to a potential communist insurrection.*¹³

AS juga telah menyatakan persetujuan untuk membekalkan peralatan komunikasi yang bernilai AS\$3 juta kepada tentera Indonesia. Setiausaha Negara AS ketika itu, Dean Rusk dalam perutusannya kepada pihak British memberitahu bahawa tentera Indonesia memohon untuk mendapatkan peralatan tersebut yang bernilai sebanyak AS\$13 juta tetapi ditolak oleh AS. Menurut Rusk lagi, pihak tentera Indonesia telah menemui beliau secara peribadi bagi memohon pembelian tersebut khusus bagi kegunaan dalaman disekitar Jawa kerana peralatan komunikasi komersial Indonesia telah di kuasai oleh PKI.¹⁴ Bantuan-bantuan yang diberikan oleh AS mampu untuk merapatkan hubungan Indonesia dengan kuasa-kuasa Barat. Ia juga selaras dengan desakan British terhadap AS supaya mereka membantu British yang seboleh-bolehnya ingin melihat pengaruh komunis tidak berkembang dengan meluas di Indonesia. Ini kerana hubungan AS dengan Indonesia mampu menjadi sebagai sekurang-kurangnya pengimbang pengaruh China dan Russia yang kedua-duanya adalah negara berfahaman komunis. Selain daripada itu, Australia dan New Zealand juga dilihat sebagai penting dalam strategi ini memandangkan kepada hubungan baik kedua-dua buah negara (terutamanya Australia) serta kedudukan yang berjiran dengan Indonesia. Perkara ini terkandung dalam Perundingan Empat Pihak (*Quadripartite Consultations*);

Mr. E.H. PECK (Foreign Office) said that in a telegram from Washington (8) the Foreign Office had been advised that we should offer to start military talks with the Americans and in view of the treaty commitments that Australia and New Zealand had with America, they should also be included in them. He was of the opinion that the only action the Foreign Office would take at this stage would be to inform the Americans what we were proposing to do, so that if

¹² DO 169/70, telegram dari Washington , H.I.P.T. (75), 13 Disember 1963.

¹³ DO 169/70, telegram daripada O.G. Forster kepada J.H. Cable, (11942/65), Current Status of United States aid programme in Indonesia (lampiran), 6 Disember 1963.

¹⁴ Memo Rusk kepada Sir Patrick Dean, Duta Britain ke AS, 20 Julai 1965, Washington, National Archive and Record Administration, dalam <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/xxvi/4444.html>, akses pada 24/2/2006. (National Archive and Record Administration akan dicatat sebagai NARA selepas ini). Namun pihak British pernah melahirkan kebimbangan berhubung bantuan-bantuan AS terhadap pertahanan Indonesia kerana ia akan meningkatkan keupayaan negara itu dalam menentang Malaysia semasa konfrontasi. Perkara ini telah dibincangkan dalam Bab 5.

*Russia or China actively intervened in support of Indonesia they would be more ready to assist us.*¹⁵

Selain daripada itu strategi pembendungan komunisme di Indonesia turut melibatkan Jepun. Malah kebimbangan British juga turut dikongsi dengan negara itu.¹⁶ Sumber British juga menyebut bahawa pendekatan Jepun terhadap Indonesia semasa konfrontasi dipengaruhi oleh kepentingan-kepentingan jangka panjang pelaburan mereka di Indonesia.¹⁷ Jepun tidak mahu kepentingan ekonomi mereka tergugat sekiranya pihak komunis berkuasa di Indonesia. Ia juga tidak mahu negara jirannya, iaitu China, yang merupakan sebuah kuasa komunis yang kuat, bersekutu dengan sebuah negara yang merupakan kunci kepada keselamatan dan mempunyai potensi ekonomi yang paling besar di Asia Tenggara. Berasaskan kepada kebimbangan tersebut, Jepun melibatkan diri dalam usaha-usaha perdamaian Indonesia dengan Malaysia. Namun menurut British, penglibatan tersebut sebenarnya lebih berorientasikan kepada usaha untuk membataskan pengaruh China ke atas Indonesia melalui penamatan konfrontasi dan bukannya masalah konfrontasi itu sendiri;

*The Japanese have fewer illusions about Indonesia today than they had in the past, but Japanese officials keep on telling us that the question of relations between Indonesia and China is far more important than Indonesian confrontation with Malaysia.*¹⁸

Kebimbangan British terhadap pengaruh komunis yang mampu menjejaskan hubungan Malaysia-Indonesia sememangnya telah sedia wujud sebelum ini;

*Unfortunately, it is in Indonesia that this future is most threatened. Briefly, it seems that Indonesia under its present regime will form a basis for neutralist, left-wing and also Communist propaganda. A Communist Indonesia, while it would initially strengthen our ties with Malaya, would in the long-term jeopardise the whole Western position here, as in South-East Asia. Either way, Indonesian influence is likely to be strong and for the most part harmful.*¹⁹

Berbanding dengan British yang lebih melihat komunisme di Indonesia sebagai ancaman terhadap keselamatan Malaysia, AS pula lebih mempertimbangkan perkara ini dalam konteks yang lebih luas, iaitu soal keselamatan Asia Tenggara. Bagi AS, Indonesia mungkin lebih penting daripada Vietnam Selatan yang ketika itu sedang diancam oleh komunis Vietnam Utara. Perbandingan ini berasaskan kepada jumlah penduduk Indonesia yang mampu digerakkan sebagai satu tenaga yang cukup berkesan oleh komunis sekiranya berlaku kemungkinan penguasaan mereka ke atas negara itu. Perkara ini dinyatakan oleh Setiausaha Rendah Negara AS, iaitu George Ball. Beliau antara lain menyatakan; “*At stake are 100 million people, vast potential*

¹⁵ DEFE 11/786, COS 55th meeting/64, held on 10th September 1964 at 2.45 p.m.

¹⁶ Jepun merupakan negara yang memainkan peranan yang besar dalam usaha-usaha perdamaian antara Malaysia dengan Indonesia semasa konfrontasi.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ FO 371/181495, surat daripada Kedutaan British di Tokyo, (1099/18/5)G, IM 1042/4 (A), 29 Januari 1965.

¹⁹ CO 537/6113, future relations between Indonesia and the Federation of Malaya, draft paper, 27 Oktober 1958.

*resource and a strategically important chain of island.”*²⁰ Kepentingan ini menurut Curtis juga berkait dengan dasar AS yang tidak akan membenarkan mana-mana kuasa atau negara yang menyaingi dan mengancam Barat menunjukkan kejayaan ekonomi mereka, *“Basic US priorities were virtually identical in Vietnam and Indonesia; to prevent the consolidation of an independent nationalist regime, that threatened Western interests and that could be a successful development model for others.”*²¹

Dalam masa yang sama China menjadi lebih berpengaruh di Indonesia berbanding dengan Russia. Penerimaan Indonesia terhadap China dinyatakan secara jelas oleh Timbalan Perdana Menteri Ketiga Indonesia, iaitu Chaerul Saleh. Beliau antara lain menyatakan; *“In the course of time Peoples’ Republic of China will turn out to be greater than the Soviet Union. In its position as an Asian country, Peoples’ Republic of China will have more rights than the Soviet Union to influence the Asian and Pacific areas.”*²² Soal pengaruh komunis bukan lagi menjadi satu perkara yang rahsia dalam kerajaan Indonesia di peringkat antarabangsa. Malah pada bulan Disember 1964, Sartono, iaitu Naib Pengerusi Majlis Penasihat Tertinggi Indonesia secara jelas menyeru rakyat Indonesia agar berfikir aliran kiri dan tidak mengamalkan ideologi aliran kanan malah tidak berada di tengah-tengah antara kedua-dua aliran. Dalam masa yang sama beliau menegaskan tentang kemungkinan Indonesia mampu untuk memiliki atau mencipta bom nuklear mereka sendiri yang mampu menjadikan Indonesia muncul sebagai satu kuasa NEFO (New Emerging Forces) bagi menjadi pengimbang baru dalam politik dunia. Berikutan dengan keupayaan tersebut juga, Indonesia akan mampu untuk menguasai bidang yang selama ini dikuasai oleh kuasa-kuasa besar.²³ Namun dengan meletakkan mereka lebih hampir dengan China berbanding dengan Russia, Indonesia sebenarnya telah menjadikan negara mereka sebagai medan persaingan bagi pengaruh kedua-dua kuasa komunis itu. Kedua-dua kuasa tersebut juga masing-masing cuba melebarkan pengaruh mereka di negara itu.²⁴

Dalam pada itu menjelang pertengahan tahun 1964, British mendapati Sukarno telah meletakkan dirinya ke arah barisan kiri. Perkara ini terkandung dalam ucapan Hari Kemerdekaan Indonesia pada 17 Ogos di Jakarta yang telah diteliti oleh pihak Kedutaan British di Indonesia sebagaimana yang terkandung dalam laporan oleh Duta British;

*The most important feature of it, I think, is that it represents quite a decided shift by Sukarno to the left.... This is not surprising: on just about every single issue Sukarno has lined himself up with the Communist Asian camp in those parts of the speech which deal with foreign policy and (though less positively) with the PKI on domestic matters.*²⁵

Dalam ucapan beliau, Sukarno secara jelas mengkritik pemimpin-pemimpin Barat kecuali Jeneral de Gaulle, Perdana Menteri Perancis ketika itu. Beliau memuji pemimpin Perancis itu dan juga Hitler (Jerman) serta Mussolini (Itali). Sukarno juga

²⁰ M. Curtis, “Complicity in the million deaths”, chapter in John Pilger (ed), Tell me no lies: Investigative journalism and its triumphs, Jonathan Cape, London, 2004, h. 6 dalam <http://www.markcurtis.wordpress.com/2007/02/14/complicity-in-a-million-deaths/>, akses pada 15/7/2007.

²¹ Ibid.

²² DO 169/518, telegram dari Jakarta ke Pejabat Luar, no. 27, Saving, 3 April 1964.

²³ FO 371/180310, surat daripada Kedutaan British, (1011/64), DH 1015/2, 24 Disember 1964

²⁴ Prospect for and strategic implications of a communist takeover in Indonesia, Special National Intelligence Estimate (SNIE), SNIE 55-65. Secret. 1 September 1965, NARA, Washington.

²⁵ DEFE 11/786, telegram dari Jakarta ke Pejabat Luar London, no. 1353, 20 Ogos 1964.

telah menutup ucapan beliau dengan perkataan “*vivere pericoloso*” iaitu satu perkataan yang dipinjam daripada Mussolini dalam merumuskan polisi beliau yang kembali kepada rakyat. Selain daripada itu, Sukarno secara lantang mengkritik bantuan-bantuan Barat dan menyatakan Indonesia tidak akan jatuh tanpa bantuan-bantuan tersebut; “*Go to hell with your tales of Indonesian economic destruction. Indonesia will never collapse.*”²⁶ Dalam ucapan tersebut juga Sukarno seolah-olah mengisytiharkan dirinya memihak kepada pihak komunis; “*I am a friend of the Communists because the Communists are revolutionary people.*”²⁷

Dalam pada itu, pada awal tahun 1965, hubungan Indonesia dan China menjadi semakin erat. Kedua-dua buah negara telah bertukar-tukar delegasi persahabatan. Di samping itu juga Indonesia dan China telah mengadakan Perjanjian Kerjasama Indonesia-China serta perkhidmatan penerbangan komersial antara Jakarta dan Canton. Hubungan baik antara kedua-dua buah negara tersebut semakin terserlah dengan pengumuman lawatan Subandrio ke Peking.²⁸ Jakarta juga dikatakan mengharapkan bantuan China bagi membiayai beberapa projek yang berkait dengan CONEFO (*Conference of the New Emerging Forces*) termasuk membina bangunan CONEFO di Jakarta.²⁹

Walaupun pengaruh China begitu besar dalam politik Indonesia melalui dominasi mereka dalam PKI, namun di kalangan pemimpin Indonesia mengakui bahawa mereka tidak boleh menerima komunis.³⁰ Manakala di pihak tentera pula cuba untuk tidak menunjukkan kebimbangan terhadap hubungan Indonesia-China. Mereka mengakui bahawa corak dalam hubungan dengan kuasa besar yang diamalkan oleh Indonesia pada masa itu lebih berupa persoalan yang berkait dengan taktik dan strategi dan bukan merupakan prinsip dalam hubungan luar mereka. Perkara ini dinyatakan oleh Mejar Jeneral Adjie iaitu Komandan bagi KODAM IV (Divisi Siliwangi) dalam pertemuan beliau dengan Atacé Tentera bagi Kedutaan British, iaitu Kolonel Darlington di Bandung.³¹

Sebagaimana yang dinyatakan sebelum ini pengimbang pengaruh PKI dalam politik Indonesia dan ke atas Sukarno adalah pihak tentera. Mereka merupakan barisan paling kuat dalam politik Indonesia. Walaupun kumpulan ini bukan merupakan satu parti politik namun peranan mereka yang cukup besar dalam sejarah revolusi dan kemerdekaan negara dan dianggap sebagai nasionalis yang hebat serta mempunyai pendirian yang cukup tegas dalam menentang PKI menyebabkan mereka menjadi elemen yang cukup penting dalam politik Indonesia. Sehubungan dengan pendirian yang anti-komunis, mereka cenderung untuk menggabungkan diri dengan kumpulan politik yang konservatif. Sebahagian besar daripada mereka terdiri daripada

²⁶ DEFE 11/786, Sukarno's Independence Day address, no. 499 guidance, 19 Ogos 1964. Kemarahan Sukarno terhadap Barat yang dilihat sebagai memihak kepada Malaysia memuncak apabila beliau menolak bantuan ekonomi daripada AS. Dalam satu majlis yang dihadiri oleh wakil-wakil diplomatik asing dan para pegawai tinggi kerajaan, beliau berkata “*You can go to hell with your aid.*” Beliau menunjukan ucapan tersebut kepada Duta AS di Indonesia, DO 169/518, telegram dari Jakarta ke Pejabat Luar, no. 27 Saving, 3 April 1964.

²⁷ Ibid. Pegawai Kedutaan British di Indonesia juga menggolongkan Sukarno sebagai “*megalomania*” iaitu mempunyai karakter yang mirip dengan Hitler dan Mussolini yang merasakan diri mereka sebagai orang yang hebat dan terkenal. Perkataan tersebut membawa makna “individu yang berangan-angan atau khayal dengan dirinya dan merasakan mereka hebat dan berkuasa.”

²⁸ FO 371/180310, surat daripada S.J.G. Cambridge kepada D. Tonkin di Jabatan Asia Tenggara, (1011/65), DH 1015/29, 20 Januari 1965.

²⁹ FO 371/180311, surat daripada S.J.G. Cambridge kepada D. Tonkin di Jabatan Asia Tenggara, no. 2251, DH 1015/34, 12 Mac 1965.

³⁰ FO 371/181490, telegram dari Jakarta ke Pejabat Luar, no. 275, 4 Februari 1965.

³¹ FO 371/180315, visit to Major General I. Adjie, 6 Jun 1965.

kumpulan-kumpulan agama seperti Masjumi (merupakan salah sebuah parti politik Indonesia yang paling besar dan kemudiannya telah diharamkan). Selain daripada itu mereka juga telah bergabung dengan kumpulan sayap kiri seperti Parti Murba (yang juga telah diharamkan pada 6 Januari 1965).³² Dalam usaha untuk menghalang pengaruh komunis, pihak tentera juga turut menyokong kumpulan quasi-politik³³ yang lain dalam menentang pertubuhan-pertubuhan pro-komunis yang disokong oleh PKI seperti Persekutuan Kesatuan Perdagangan Indonesia. Pihak tentera juga telah cuba menarik sokongan daripada Sukarno dengan menyokong Adam Malik dan Chairul Saleh dalam mewujudkan Badan Pendukung Sukarnoisme (BPS) yang merupakan sebuah pertubuhan untuk mempromosi "Sukarnoisme." Namun pihak PKI menyedari motif penubuhan BPS. Mereka kemudiannya telah berjaya dalam mempengaruhi Sukarno dalam menentang BPS yang akhirnya membawa kepada pengharaman pertubuhan tersebut.³⁴

Pada Jun 1965, Nasution mengakui bahawa terdapat kekurangan dari segi kepimpinan dalam tentera. Sehubungan dengan itu beliau menyatakan bahawa cara terbaik bagi pihak tentera ialah mematuhi dan menyokong NEFO dan NASAKOM. Menurut beliau lagi;

*In past Army attempted influence these trends by withholding full support. This was tactical error and Army now forced accept policies and produces with which it now in agreement, whereas different Army tactic earlier might have enabled military to moderate these policies... previous tepid Army support for GOI slogans and pet ideas gave fuel to anti-Army elements especially PKI. ...At present time, when PKI pushing hard for NASAKOM, Army should move slowly step by step to ensure it not rushed into arrangement which would compromise Army's basic position.*³⁵

Beliau juga mengakui bahawa terdapat usaha-usaha penyerapan pengaruh komunis dalam tentera dalam proses "Nasakomisation" namun beliau menegaskan adalah terlalu awal untuk meramalkan akibat daripada pengaruh proses tersebut dari segi mengubah ideologi tentera.

Dominasi PKI dalam politik Indonesia menyebabkan negara itu kian memencilkan diri daripada pihak Barat. Pemencilan ini dilahirkan melalui sikap anti-Barat yang kian meningkat menjelang tahun 1964. Faktor penyumbang terhadap perkembangan ini juga akibat daripada penentangan Indonesia terhadap British di Malaysia berikutan penubuhan Malaysia. Sehubungan dengan itu beberapa firma British di Indonesia telah dibakar selain daripada pencerobohan ke atas bangunan Kedutaan British di Jakarta yang telah berlaku pada 18 September 1963.³⁶ British

³² FO 371/180310, Indonesia: The coming struggle for power, F.O. (Secret) C.R.O. (Secret) Whitehall (Secret) Distribution, no. 7 Guidance, 6 Januari 1965.

³³ Kumpulan mirip politik atau separa politik.

³⁴ Ibid.

³⁵ FO 371/180314, lampiran temubual pegawai AS dengan Nasution dalam surat Gilchrist kepada E.H. Peck di Pejabat Luar, (1011/65) DH 1015/42/G, 14 Jun 1965.

³⁶ Pada 18 Januari 1964, pegawai-pegawai kesatuan tempatan telah merampas P & T Lands yang merupakan kumpulan terbesar estet British di Subang, Jawa Barat. Mereka juga telah turut menguasai kilang British American Tobacco Company di Ceribon, Jawa Barat dan juga pejabat dan kilang-kilang Unilever di Jakarta. Pada 20 Januari, Jawatan Kuasa Tindakan Bersama Indonesia mengumumkan bahawa mereka telah mengambilalih pejabat Shell di Jakarta. Walau bagaimanapun British telah berjaya mengambilalih semula syarikat-syarikat mereka pada 22 Januari hasil rundingan antara pihak

cuba untuk tidak melancarkan tindakan balas yang mampu memburukkan lagi keadaan dan memberikan kesan kepada hubungan Anglo-Indonesia. Dalam perbincangan di *House of Commons*, R.A. Butler menyatakan;

*Our future relations with Indonesia depend on whether that Government is willing to adopt a more peaceful and realistic policy. Her Majesty's Government must meanwhile combine firmness in upholding Malaysian independence with patience in the face of provocation. We shall not give way to threats, but we shall also avoid any move that might increase tension. Subject to our overriding agreement with Malaysia we shall do all we can to restore the normal Anglo-Indonesian relations.*³⁷

Selanjutnya Indonesia semakin menunjukkan provokasi terhadap kuasa-kuasa Barat khususnya British dan AS. Selain daripada tindakan membakar ladang-ladang dan kawasan perusahaan milik firma-firma British, mereka juga melancarkan propaganda anti-AS. Pada Disember 1964, Ikatan Pelajar Pengajian Tinggi Indonesia (IPPI), iaitu sebuah kesatuan pelajar sekolah menengah dan sekolah menengah tinggi yang dipengaruhi oleh komunis telah mengoyak filem tentang Presiden Kennedy yang sedang ditayangkan. Sementara itu dalam tempoh yang sama juga SERBAUD, iaitu sebuah kesatuan sekerja bagi pekerja-pekerja perdagangan Tentera Udara Indonesia telah memutuskan untuk memboikot kapal udara yang disewa untuk digunakan oleh Kedutaan AS di Jakarta.³⁸ Indonesia juga telah mengadakan kempen menentang pengkalan-pengkalan tentera Barat di rantau ini. Akhbar Bintang Timor menuduh bahawa pengkalan tentera asing (Barat) merupakan alat utama bagi imperialisme antarabangsa di bawah pimpinan AS. Manakala Warta Bhakti mendakwa Indonesia dikelilingi oleh pengkalan-pengkalan asing;

*If we talk about foreign military bases it is inevitable that we concentrate on the US imperialists because they have the most. Indonesia is not only surrounded by foreign military bases such as are established in Malaya but also by bases which roam about the Indonesian Ocean – these are the Seventh Fleet.*³⁹

Layanan terhadap pihak Barat menjadi semakin buruk menjelang tahun 1965. Ia dapat dijelaskan melalui insiden yang dilaporkan oleh Konsul British di Medan;

*The American Consul, who was invited to meet Ministers at the airport, came in for a little rough treatment on his way home, when stones were thrown at his car, smashing the rear window and the bodywork was kicked and knocked about. The Norwegian Honorary Consul also suffered similar treatment. It is thought perhaps his flag was mistaken for ours. I received no invitation to be present.*⁴⁰

perampas dengan kerajaan Indonesia, DO 169/518, Indonesian confrontation against Malaysia-internal developments, January 15-22 (1964).

³⁷ DO 169/518, ucapan R.A. Butler, Setiausaha Luar British di House of Commons, 15 November 1964.

³⁸ Surat daripada Kedutaan British di Jakarta, 24 Disember 1964, (1011/64), DH 1015/2, FO 371/180310, NA., London.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ FO 371/180312, surat daripada S.J.G. Cambridge kepada D. Tonkin, no. 1462, DH 1015/44, 3 Mac 1965.

Keadaan Kesihatan Sukarno

Keadaan kesihatan Sukarno turut menyumbang terhadap kecelaruan politik Indonesia selain daripada persaingan antara PKI dan tentera. Perkara ini juga menjadi perhatian penting oleh British dan AS. Bagi British, perkara tersebut sangat penting dalam corak dan pendekatan dasar luar Indonesia terhadap Barat amnya dan Malaysia khususnya kerana ia berkait dengan tempoh kekuasaan Sukarno sebagai Presiden Indonesia. Malah merujuk kepada konfrontasi yang sedang berlangsung dengan Malaysia, British menyatakan, “... *that there are no prospects of an acceptable settlement so long as Sukarno is in power...*”⁴¹ Selain daripada itu juga tahap kesihatan Sukarno sangat signifikan dalam mempengaruhi perkembangan semasa politik di negara itu. Masalah kesihatan Sukarno bukan lagi merupakan satu rahsia baik di kalangan rakyat Indonesia mahupun pihak antarabangsa. Dalam satu laporan oleh Gilchrist kepada E.H. Peck di Pejabat Luar Negara, beliau menyatakan bahawa dalam satu temubual dengan seorang rakan beliau yang berbangsa Swiss, Sukarno jelas kelihatan tidak bermaya walaupun tidak menunjukkan bahawa beliau sakit tetapi beliau kelihatan tidak sihat.⁴² Dalam masa yang sama beliau menafikan bahawa Indonesia sebuah negara komunis. Perkara ini ditegaskan oleh beliau apabila wartawan bertanyakan adakah Indonesia telah bertukar kepada sebuah negara komunis. Jawapan beliau ialah; “*No it’s a country whose people struggle against imperialism and the remnants of feudalism.*”⁴³ Beliau seterusnya mendakwa bahawa semakin kuat PKI, semakin kuat tentangan Indonesia terhadap imperialisme.⁴⁴

Keadaan kesihatan Sukarno yang mengalami komplikasi buah pinggang turut menjadi penentu kepada perkembangan politik Indonesia. Lord Head memberitahu bahawa pihak British mendapat maklumat bahawa Sukarno memberitahu doktor beliau di Vienna bahawa beliau merasa tidak sihat dan ingin melawat Vienna pada bulan Mac 1965.⁴⁵ Menurut Sutter, keadaan kesihatan Sukarno telah memaksa Aidit untuk membersihkan pemimpin-pemimpin tentera pada bulan Mei 1965. Perkara ini ditentang oleh ahli-ahli Politburo yang menyatakan bahawa ia bukan masa yang sesuai untuk mengadakan plot tersebut. Sehubungan itu masa yang dicadangkan ialah pada November 1965. Namun perkembangan kesihatan Sukarno telah menunjukkan petanda yang semakin serius;

*However, by early August Soekarno’s kidney ailment flared up again. Aidit flew to Peking for urgent talks with C.C.P. leaders and brought back with him a team doctors supplied by the Chinese Government. They quickly diagnosed the illness as very serious. Expressing renewed concern over Soekarno’s health, Aidit was able to convince Politbureau and certain collaborators (some of whom did not need convincing) of the need to speed up preparations.*⁴⁶

⁴¹ FO 371/ 181490, N. Pritchard, O.P.D. (65) 25 – Malaysia-Indonesia, supplementary brief, IM1041/8 G(E), 5 Februari 1965.

⁴² FO 371/180372, surat Gilchrist kepada E.H. Peck di Pejabat Luar, (10215/64) DH 1791/3, 29 Disember 1964. Gilchrist dalam telegram ini menyatakan “*I am tired of analyzing Soekarno’s state of health, and you must be tired of reading what I say.*”

⁴³ FO 371/18190, surat daripada Cambridge kepada D. Tonkin di Jabatan Asia Tenggara, Pejabat Luar, no. 16/65, 10 Februari 1965.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ FO 371/181495, teleks, daripada Kuala Lumpur ke London, IM1042/39 (I), 23 Februari 1965.

⁴⁶ J.O. Sutter, “Two faces of *Konfrontasi*: “Crush Malaysia” and the Gestapu,” *Asian Survey*, vol. V, no. 7, Februari 1966, h. 535.

Dalam pada itu, pada Disember 1964, British telah memperolehi maklumat tentang tahap kesihatan Sukarno berasaskan kepada pandangan seorang pakar perubatan daripada Australia. Beliau ialah Dr. A.J. Proust yang merupakan pakar perubatan Australia yang dianggap oleh Dr. Downes, Penolong Pengarah-Umum Jabatan Kesihatan Australia, sebagai orang yang paling layak memberikan pendapat tentang penyakit Sukarno. Dalam laporan tersebut, Dr. Proust memberikan pandangan tentang diagnosis terhadap perkembangan penyakit buah pinggang pemimpin Indonesia itu. Pandangan daripada pakar perubatan Australia itu agak meragui dakwaan bahawa tahap kesihatan Sukarno berada pada tahap kritikal. Rekod British mencatatkan tentang perkara tersebut;

*Dr. Proust said that if Sukarno's health had reached an acute stage he would also expect there be signs of loss of energy and fatigue as well as indications of hypertension, such as headaches and giddiness. However, at least until the last few days, there did not seem to be marked evidence of loss of energy, and although there were earlier reports of the President needing a helping hand when going upstairs other later reports talked of his "cantering" up stairs.*⁴⁷

Khabar-khabar angin tentang Sukarno mungkin akan meninggal dunia, menurut D. Proust lagi, terdapat beberapa bukti perubatan di kalangan para pesakit yang beliau tahu mampu hidup dalam tempoh beberapa tahun walaupun mempunyai keadaan batu yang serius di dalam buah pinggang beliau. Selanjutnya berasaskan kepada beberapa bukti perubatan, D. Proust memberikan pandangan tentang jangkaan kesihatan Sukarno;

- (i) *A rapid deterioration of Sukarno's condition was not to be counted on;*
- (ii) *Sukarno could well remain active for, say, another two years, with the prospect of a rapid decline once his health began to worsen;*
- (iii) *Alternatively, there could be a gradual decline in energy over this period. Even in this case, the side-effects would be more likely to produce depression than irrational behaviour.*⁴⁸

Tahap kesihatan Sukarno juga dapat dilihat melalui komen beliau yang dipetik oleh Duta Jepun. Beliau juga menyedari khabar-khabar angin tentang penyakit beliau. Komen tersebut berbunyi;

*X-ray tests have shown that there is no kidney stone in the right kidney, but traces have been found in the left kidney. This is causing no pain whatsoever. I am therefore not in the least concerned on this score. It is also rumoured that I am having trouble with my legs. In fact this is merely a chronic neuralgia in the left toes.*⁴⁹

Pengakuan di atas bertentangan dengan khabar-khabar angin tentang tahap kesihatan Sukarno yang semakin merosot. Dalam beberapa majlis, beliau seringkali

⁴⁷ FO 371/180372, laporan kesihatan Sukarno oleh R.W. Furlonger, Penolong Setiausaha dari Cawangan Selatan dan Asia Tenggara, Jabatan Hal Ehwal Luar Australia, 16 Disember 1964.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ FO 371/180372, surat daripada H.A.H. Cortazzi di Kedutaan British di Tokyo kepada James Cable di Jabatan AT, Pejabat Luar, (10212/1/65) DH 1791/5, 14 Januari 1965.

menampilkan pembawaan yang bertenaga, riang dan tenang. Namun pihak British menjangkakan kemungkinan Sukarno berada di bawah stimulasi dadah yang bertujuan mengurangkan kesakitan beliau.⁵⁰ Berikutan dengan keputusan Sukarno untuk ke Vienna bagi mendapatkan rawatan kecuali sehingga bulan Jun, iaitu bersamaan dengan Persidangan Afro-Asia, menguatkan lagi andaian kesihatan Sukarno masih dalam tahap yang tidak membimbangkan.⁵¹ Perkara ini diperkukuhkan lagi dengan pengakuan Gilchrist yang berpeluang bertemu dengan Sukarno pada pertengahan Ogos. Beliau menyatakan;

*I have shaken hands with Sukarno twice in the past day or two and had a good look at him as he went through a very heavy programme. After both speeches I heard him make he seemed much more tired than I would normally have expected; after the long one on 17 August he seemed almost bemused and had to make quite an effort to go through with the rest of the ceremony. He revived quickly enough to be in good form a few hours later,...*⁵²

Namun beliau juga dengan jelas menyatakan bahawa dalam masa yang sama Presiden Indonesia itu kelihatan mudah letih dan tidak sihat berbanding dengan beberapa bulan sebelum ini. Walau bagaimanapun Gilchrist berpendapat dalam keadaan tersebut, Sukarno tetap berwibawa, "...he does not look as set like a dying man and is still very much in control of his faculties and of Indonesia." ⁵³

Sementara itu dalam satu pertemuan Timbalan Pesuruhjaya Tinggi British dengan H.P. Jones, iaitu Duta AS di Indonesia, beliau mengemukakan pertanyaan tentang kemungkinan peluang untuk memecah-belah Indonesia melalui permusuhan antara Sumatera dengan Jawa. Kecenderungan dan sikap British tentang perkara ini sebagaimana yang diulas oleh M.O. Billington;

*...the British were still trying to reactivate their 1957-1958 subversion, by turning the outer islands against the centre, and angling for a re-run of U.S. support their dirty work. When Jones told him that such plans were unrealistic, the commissioner went to the next level: "What, in your opinion, would happen if Sukarno were no longer on-stage?"*⁵⁴

British juga menyedari bahawa selagi Sukarno masih menguasai Indonesia, pendekatan negara itu terhadap Malaysia adalah tidak berubah. Perkara ini terkandung dalam memorandum oleh Setiausaha dan Setiausaha Rendah Parlimen Negara bagi Hubungan Luar. Memorandum tersebut antara lain menyatakan polisi yang patut dijalankan oleh British untuk menghadapi kemungkinan era selepas Sukarno;

The longer that Sukarno remains in control in Indonesia the better will be the prospects of an eventual take-over by the Indonesian Communist Party. Nevertheless the present state of internal confusion in Indonesia is on the whole working to Malaysia's and our eventual advantage. We should conduct

⁵⁰ FO 371/180372, telegram daripada Gilchrist ke Pejabat Luar, no. 284, DH 1791/6, 4 Februari 1965.

⁵¹ FO 371/180372, savingram daripada Gilchrist ke Pejabat Luar, DH 1791/7, 24 Februari 1965.

⁵² FO 371/180372, telegram daripada Gilchrist ke Pejabat Luar, no. 1785, DH 1791/7, 19 Ogos 1965.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ M.O. Billington, "Attempt to break up Indonesia: British policy of 40 years," Executive Intelligence Review, June 8, 2001, h. 6, http://www.larouche.com/other/2001/2822_indonesia_history.html, akses pada 6/4/2004.

*our policies in such a way as to increase the probability that within a measurable period of Sukarno's death or replacement the Indonesian army will find itself obliged to deal with the Indonesian Communist Party.*⁵⁵

Menjelang pertengahan tahun 1965, apabila kesihatan Sukarno semakin merosot, Jakarta dipenuhi oleh persoalan dan perbincangan kemungkinan-kemungkinan sekiranya Sukarno meninggal atau sekiranya beliau tidak lagi mampu untuk menjalankan tugas sebagai ketua negara. Situasi ini semakin membawa kepada persaingan dan perselisihan antara PKI dan tentera yang masing-masing cuba menguatkan pengaruh dan kedudukan mereka;

*No one had any doubts that a serious clash between the two most influential forces, the Communist Party and the top group of the army, could occur. Reactionary officers understood that the most convenient way for striking a blow at the Communists would be "proof" that the Communist Party of Indonesia intended to "overthrow" Sukarno...*⁵⁶

Keadaan kesihatan Sukarno telah mencetuskan khabar-khabar angin di Indonesia terhadap jangkaan perletakan jawatan beliau pada tahun 1965. Namun bagi British, Sukarno bukan merupakan seorang tokoh yang mudah untuk melepaskan jawatan. Beliau telah melalui seluruh jalan yang sukar untuk sampai ke tahap yang telah dicapai sekarang.

*This is inevitable, given the intensely personal character of President Sukarno's rule, particularly during the last few years and the continuing failure of the Indonesian People's Consultative Congress (which includes all members of the Indonesian Parliament) to appoint a Vice-President to succeed Dr. Hatta, who resigned in 1956. It is also a question of some international importance in view of the prominent part played by Indonesia in the affairs of South East Asia, not least by her policy, itself a personal crusade of Sukarno's of confrontation against Malaysia*⁵⁷

Senario ini juga membawa kepada persaingan di kalangan pihak tertentu untuk menggantikan tempat Sukarno. Tiga tokoh utama yang dilihat oleh British ialah Chairul Saleh, Subandrio dan Adam Malik. Chairul Saleh mengimpikan kedudukan sebagai Naib-Presiden dan mengharapkan Sukarno melantik beliau sebelum Presiden Indonesia itu bertolak ke Vienna bagi menjalani rawatan masalah buah pinggang. Daripada pemerhatian British, Chairul Saleh cuba untuk meniru Sukarno dalam membentuk jurang antara pihak tentera dengan PKI namun berikutan dengan pengharaman BPS, ia seolah-olah memberikan tamparan kepada Chairul Saleh. Walaupun gagal dalam mencapai impiannya, Chairul Saleh merupakan hanya beberapa orang daripada tokoh Indonesia yang diterima oleh pihak tentera dan PKI. Sikap Chairul Saleh dalam usaha merapati kedua-dua belah pihak dinyatakan oleh British;

⁵⁵ FO 371/181490, cabinet and defence overseas policy committee, Indonesia/Malaysia, 13 Februari 1965.

⁵⁶ FCO 15/159, surat daripada Kedutaan British di Moscow, DH 1/4, 19 April 1968, artikel oleh Boris Vetin, "Indonesia, Epilogue, Proogue...", *Literaturnaya Gazeta*, no. 13, 1968.

⁵⁷ FO 371/180310, Indonesia: The coming struggle for power. From Foreign Office to certain of Her Majesty's Representatives, no. 7 Guidance, DH 1015/17, 6 Januari 1965.

*He has made efforts recently to cultivate Army leaders, telling them that his relations with the P.K.I. are purely for deceptive purpose: no doubt he says the same thing in reverse to the Communist. Nevertheless he remains one of the few Indonesian leaders whose success to Sukarno might, at least initially, prove acceptable to both to Army and P.K.I.*⁵⁸

Adalah jelas bahawa beliau merupakan seorang tokoh yang oportunis dan tidak mendapat kepercayaan di kalangan sebilangan besar rakan-rakan politik termasuk Adam Malik. Namun bagi Adam Malik, sekiranya beliau diberikan pilihan untuk memilih antara Chairul Saleh dan Subandrio, beliau akan memilih Chairul Saleh. Ini kerana beliau mungkin akan lebih diterima oleh pihak tentera berbanding dengan Subandrio.⁵⁹

Sementara itu Subandrio yang pada masa itu adalah Timbalan Perdana Menteri Pertama dan juga Menteri Luar merupakan tokoh pilihan PKI berbanding dengan tokoh-tokoh PKI yang lain. Walaupun begitu, beliau gagal dalam mendapatkan sokongan daripada parti-parti politik lain. Namun hasil sokongan daripada Sukarno dan situasi politik yang lebih menyebelahi PKI, kini Subandrio disifatkan oleh British sebagai; “*Riding high: as deferential as ever to Soekarno, but increasingly masterful and confident where other people are concerned.*” Selain daripada itu, British juga menjangkakan bahawa Subandrio akan memangku jawatan Presiden apabila Sukarno berangkat ke Vienna.⁶⁰

Manakala Adam Malik pula disifatkan oleh Gilchrist sebagai tokoh yang mempunyai kewibawaan yang paling kuat. Daripada pemerhatian Duta British itu, Adam Malik berjaya membawa diri dengan penampilan yang sangat baik walaupun berada dalam “derita” dan tidak “bercakap.”⁶¹ Pihak komunis juga menyedari bahawa beliau lebih kuat berbanding dengan Chairul Saleh. Sehubungan dengan itu, Adam Malik telah menjadi sasaran serangan-serangan politik PKI yang bertujuan untuk melemahkan beliau. PKI telah membongkar maklumat-maklumat tentang penglibatan keluarga Adam Malik dalam perniagaan dan perusahaan-perusahaan di negara itu. Dalam masa yang sama Sukarno secara halus cuba mengenenepikan Adam Malik walaupun masih cuba menunjukkan keakraban di antara mereka di khalayak ramai;

*The President emerged smiling from the one-hour meeting with his monetary and economic chiefs, linked arm in arm with Trade Minister Adam Malik. President Sukarno his arm still linked with that of Minister Adam Malik, noted the large number of newsmen waiting at the Palace and remarked; “Why, what’s on that so many newsmen are here?”, said smiles. Before the journalists could reply to the President, Minister Adam Malik commented “Top secret”, amidst laughter of all.*⁶²

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ FO 371/180312, nota daripada Gilchrist kepada E.H. Peck di Pejabat Luar, (1012/65), 23 Februari 1965.

⁶¹ Ibid.

⁶² FO 371/180130, surat S.J.G. Cambridge di Kedutaan British di Jakarta kepada Derek di Jabatan Asia Tenggara di London, (1101/65), DH 1015/14 (A), 13 Januari 1965.

Selain daripada tiga tokoh di atas, tokoh lain yang turut dianalisis oleh British ialah A.H. Nasution. Beliau disifatkan sebagai seorang yang suka menyendiri dan seorang penganut agama Islam yang taat. A.H. Nasution juga mengekalkan reputasi sebagai seorang tokoh yang jujur dan boleh dipercayai di kalangan masyarakat. Beliau juga merupakan tokoh yang bercakap secara telus tentang pendirian menentang Aidit (PKI). Pendirian ini disampaikan kepada mereka yang berbincang perkara tersebut dengan beliau. Beliau juga memberikan jaminan bahawa Indonesia tidak akan jatuh ke tangan komunis.⁶³ Dalam pada itu juga Aidit turut dikatakan sebagai tokoh yang mempunyai impian untuk menggantikan Sukarno. Dalam satu temubual dengan A.B.C. Australia dan juga American Broadcasting Companies yang bertanya minat beliau dalam menggantikan Sukarno, beliau menjawab; *“Every body in Indonesia wants to be President of his country; but the business in hand is to support President Soekarno in his life long presidency.”*⁶⁴

Keadaan semasa senario pergelutan dalam mendapatkan kuasa di Indonesia masih dalam keadaan yang penuh teka-teki. Dalam keadaan Sukarno belum lagi meninggal dunia, suasana politik di Indonesia adalah seperti berikut;

- (a) Sebahagian besar daripada para pemimpin Indonesia masing-masing berkomplot bagi mendapatkan tempat untuk menggantikan Sukarno;
- (b) Tiada sebarang pemimpin atau parti politik yang menonjol untuk menjadi pengganti Presiden;
- (c) Akibat daripada persaingan perebutan jawatan tersebut akan membawa kepada kemunculan seorang tokoh hasil daripada kompromi yang mungkin mampu melambatkan tetapi tidak mampu mencegah pergelutan antara PKI dan tentera;
- (d) Semakin lama pergelutan antara komunis (PKI) dan tentera dan semakin lama Sukarno dapat mengekalkan kuasa, semakin besar peluang PKI untuk berkuasa dan
- (e) Adalah terlalu awal untuk menjangkakan sebarang akibat daripada perkembangan ini terhadap konfrontasi (Indonesia-Malaysia) yang sedang berlaku yang secara umumnya telah digunakan oleh semua pihak yang terlibat bagi mendapatkan pengaruh mereka.⁶⁵

Dalam keadaan penuh teka-teki itu, kudeta telah dilancarkan dan sebagaimana didakwa oleh banyak pihak sebelum ini, pihak yang bertanggungjawab adalah sekumpulan tentera dari sayap Angkatan Udara Republik Indonesia (AURI) yang dikatakan sebagai telah dipengaruhi oleh PKI. Pengumuman radio (versi pihak tentera) selepas penumpasan cubaan *coup* menyatakan bahawa kumpulan ini yang telah menganggotai Dewan Jeneral berharap Presiden Sukarno akan meninggal dunia akibat penyakit yang ditanggung oleh beliau pada akhir Ogos (1965). Namun apabila Presiden masih hidup, mereka meneruskan rancangan untuk mengambilalih kuasa

⁶³ FO 371/180312, nota daripada Gilchrist kepada E.H. Peck di Pejabat Luar, (1012/65), 23 Februari 1965.

⁶⁴ FO 371/181490, surat daripada Cambridge kepada D. Tonkin, no. 16/65, 10 Februari 1965.

⁶⁵ FO 371/180310, Indonesia: The coming struggle for power. From Foreign Office to certain of Her Majesty's Representatives, no. 7 Guidance, DH 1015/17, 6 Januari 1965.

sebelum 5 Oktober (5 Oktober ialah Hari Angkatan Tentera Indonesia). Radio Indonesia juga menyatakan bahawa sekiranya pihak Dewan Jeneral berjaya mengambilalih kuasa, corak dasar luar Indonesia yang bersifat bebas, aktif dan anti-imperialisme tidak akan berubah.

Rumusan

Jelas sekali tiga elemen utama dalam politik Indonesia, iaitu Sukarno, tentera dan PKI bergerak dalam keadaan saling menguasai. Dalam pada itu juga, segala tindak-tanduk dan perkembangan yang berlaku terhadap Sukarno juga menjadi penentu kepada persaingan di antara tentera dan PKI sehingga menyebabkan berlakunya peristiwa kudeta (penggulingan kuasa) oleh pihak tentera pada 30 September 1965. Natijah daripada peristiwa ini telah memberikan peluang kepada pihak tentera untuk mengukuhkan kuasa mereka manakala PKI telah diharamkan. Manakala Sukarno pula telah diturunkan dari kerusi presiden Indonesia. Bagi AS, British dan kuasa Barat yang lain, kemunculan kuasa tentera melalui kewujudan regim Order Baru adalah selari dengan strategi mereka untuk terus dominan di rantau ini dan memastikan Indonesia tidak bersekutu dengan kuasa komunis atau sekurang-kurangnya tidak anti-Barat.

Rujukan

- Billington, M.O. 2001. "Attempt to break up Indonesia: British policy of 40 years," Executive Intelligence Review, June 8, h.6, http://www.larouchepub.com/other/2001/2822_indonesia_history.html. Akses pada 6/4/2004.
- CO 537/6113. 1958. Future relations between Indonesia and the Federation of Malaya. Draft paper, 27 Oktober.
- Curtis, M. 2004. "Complicity in the million deaths", chapter in John Pilger (ed), Tell me no lies: Investigative journalism and its triumphs, London: Jonathan Cape dalam <http://www.markcurtis.wordpress.com/2007/02/14/complicity-in-a-million-deaths/>. Akses pada 15/7/2007.
- Dahm, B. 1988. *Sejarah Indonesia abad keduapuluh*. Terjemahan Abd. Aziz Hitam dan Wan Azaham Wan Mohamad. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, Kementerian Pendidikan Malaysia.
- DEFE 11/786. 1964. COS 55th meeting/64. Held on 10th September at 2.45 p.m.
- DEFE 11/786. 1964. Sukarno's Independence Day address. No. 499 guidance, 19 Ogos.
- DEFE 11/786. 1964. Telegram daripada Jakarta kepada Pejabat Luar. No. 1353, 20 Ogos.
- DO 169/404. 1964. Ottawa Talks. Extract from record of a meeting held at Parliament building, Ottawa on Monday. P.M.(O) (64), 1st meeting, 10th February.
- DO 169/518. 1964. Indonesian confrontation against Malaysia-internal developments, January 15-22.
- DO 169/518. 1964. Telegram daripada Jakarta kepada Pejabat Luar. No. 27 Saving, 3 April.
- DO 169/518. 1964. Ucapan R.A. Butler. Setiausaha Luar British di House of Commons, 15 November.
- DO 169/70. 1963. Telegram daripada O.G. Forster kepada J.H. Cable (11942/65). Current Status of United States aid programme in Indonesia (lampiran), 6 Disember.
- DO 169/70. 1963. Telegram daripada Washington. H.I.P.T. (75), 13 Disember.

- FCO 15/159. 1968. Surat daripada Kedutaan British di Moscow. DH 1/4, 19 April 1968. artikel oleh Boris Vetin, "Indonesia, Epilogue, Proogue....," *Literaturnaya Gazeta*, no. 13.
- FO 371/ 181490. 1965. N. Pritchard. O.P.D. (65) 25. Malaysia-Indonesia. Supplementary brief. IM1041/8 G(E), 5 Februari.
- FO 371/180130. 1965. Surat S.J.G. Cambridge di Kedutaan British di Jakarta kepada Derek di Jabatan Asia Tenggara di London. (1101/65). DH 1015/14 (A), 13 Januari.
- FO 371/180310. 1964. Surat daripada Kedutaan British (1011/64). DH 1015/2, 24 Disember.
- FO 371/180310. 1964. Surat daripada Kedutaan British di Jakarta. (1011/64). DH 1015/2, 24 Disember.
- FO 371/180310. 1965. Indonesia: The coming struggle for power. F.O. (Secret) C.R.O. (Secret) Whitehall (Secret) Distribution. No. 7 Guidance, 6 Januari.
- FO 371/180310. 1965. Indonesia: The coming struggle for power. From Foreign Office to certain of Her Majesty's Representatives. No. 7 Guidance. DH 1015/17, 6 Januari.
- FO 371/180310. 1965. Surat daripada S.J.G. Cambridge kepada D. Tonkin di Jabatan Asia Tenggara (1011/65). DH 1015/29, 20 Januari.
- FO 371/180311. 1965. Surat daripada S.J.G. Cambridge kepada D. Tonkin di Jabatan Asia Tenggara. No. 2251. DH 1015/34, 12 Mac.
- FO 371/180312. 1965. Nota daripada Gilchrist kepada E.H. Peck di Pejabat Luar (1012/65), 23 Februari.
- FO 371/180312. 1965. Surat daripada S.J.G. Cambridge kepada D. Tonkin. No. 1462. DH 1015/44, 3 Mac.
- FO 371/180314. 1965. Lampiran temubual pegawai AS dengan Nasution dalam surat Gilchrist kepada E.H. Peck di Pejabat Luar. (1011/65) DH 1015/42/G, 14 Jun.
- FO 371/180315. 1965. Visit to Major General I. Adjie, 6 Jun.
- FO 371/180372. 1964. Laporan kesihatan Sukarno oleh R.W. Furlonger. Penolong Setiausaha dari Cawangan Selatan dan Asia Tenggara. Jabatan Hal Ehwal Luar Australia, 16 Disember.
- FO 371/180372. 1964. Surat Gilchrist kepada E.H. Peck di Pejabat Luar. (10215/64). DH 1791/3, 29 Disember.
- FO 371/180372. 1965. Savingram dari Gilchrist ke Pejabat Luar. DH 1791/7, 24 Februari.

- FO 371/180372. 1965. Surat daripada H.A.H. Cortazzi di Kedutaan British di Tokyo kepada James Cable di Jabatan AT. Pejabat Luar. (10212/1/65) DH 1791/5, 14 Januari.
- FO 371/180372. 1965. Telegram daripada Gilchrist ke Pejabat Luar. No. 284. DH 1791/6, 4 Februari.
- FO 371/180372. 1965. Telegram daripada Gilchrist ke Pejabat Luar. No. 1785. DH 1791/7, 19 Ogos.
- FO 371/181490. 1965. Cabinet and defence overseas policy committee. Indonesia/Malaysia, 13 Februari.
- FO 371/181490. 1965. Surat daripada Cambridge kepada D. Tonkin. No. 16/65, 10 Februari.
- FO 371/181490. 1965. Telegram daripada Jakarta kepada Pejabat Luar. No. 275, 4 Februari.
- FO 371/181495. 1965. Teleks dari Kuala Lumpur ke London. IM1042/39 (I), 23 Februari.
- FO 371/181495. 1965. Surat dari Kedutaan British di Tokyo (1099/18/5)G. IM 1042/4 (A), 29 Januari.
- FO 371/18190. 1965. Surat daripada Cambridge kepada D. Tonkin di Jabatan Asia Tenggara, Pejabat Luar. No. 16/65, 10 Februari.
- Jones, H.P. 1980. *Indonesia: The possible dream*. Fourth printing. Singapore: Gunung Agung (S) Pte. Ltd-Singapore MCMLXXX.
- Memo Rusk kepada Sir Patrick Dean, Duta Britain ke AS, 20 Julai 1965, Washington, National Archive and Record Administration, dalam <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/xxvi/4444.html>, akses pada 24/2/2006.
- Prospect for and strategic implications of a communist takeover in Indonesia. Special National Intelligence Estimate (SNIE), SNIE 55-65. Secret. 1 September 1965, dalam <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/xxvi/4444.html>. Akses pada 24/2/2006.
- Ricklefs, M.C. 1991. *Sejarah Indonesia Modern*. Penerjemah: Drs. D. Dharmono. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- S.Silalahi, M.A.2001. *Dasar-dasar Indonesia merdeka versi pendiri negara*. Jakarta: Penerbit PT Gramedia Pustaka Utama.
- Sutter, J.O. 1966. "Two faces of *Konfrontasi*: "Crush Malaysia" and the Gestapu." *Asian Survey*. V (7). Februari : 523-546.